

JOANNA M. IWASZKIEWICZ

Toruń

*Profesorowi Albertowi Kotowskiemu
w 70. rocznicę urodzin*

Kreisheimatmuseum Demmin

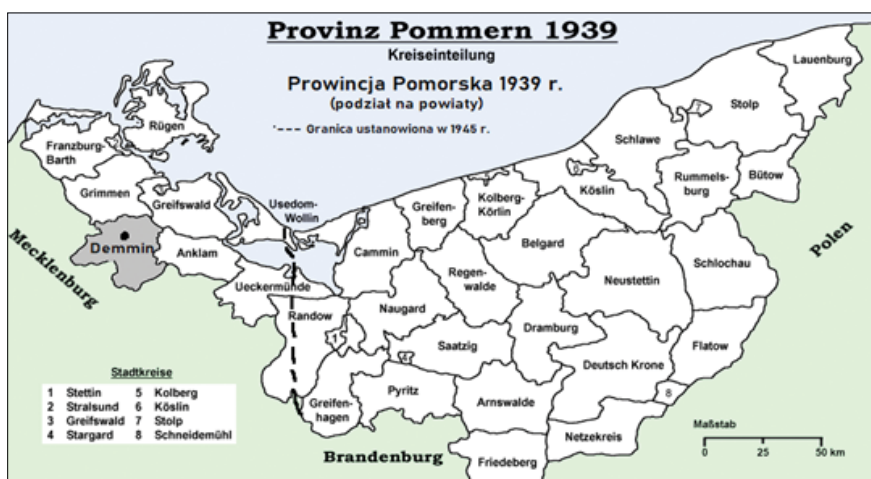
Wprowadzenie

Kreisheimatmuseum Demmin to jedna z blisko 30 placówek muzealnych na historycznym Pomorzu rozciągającym się od rzeki Reknica na zachodzie po Piaśnicę na wschodzie¹. Muzea te po 1945 roku zostały w znacznej liczbie unicestwione lub istotnie zmienione przez przyjęcie innego założenia ideologicznego i programowego. Muzealnictwo pomorskie w Polsce po 1945 roku posiada już znaczącą literaturę, odnoszącą się do muzeów zarówno przed, jak i po 1945 roku. Inaczej rzecz się ma wobec mniejszej grupy pomorskich muzeów, które pozostały po niemieckiej stronie. Niemiecka Republika Demokratyczna nie była zainteresowana historią Niemiec przed 1945 rokiem, a tym samym większość muzeów lokalnych zmieniło swój profil, koncentrując się, w sposób propagandowy, na dziejach „ludu pracującego”, krytycznie odnosząc się do dziejów politycznych państwa i pomijając tradycje lokalne. Losy muzeów pomorskich do 1949 roku na zachód od Odry oraz ich ewolucja ideowa w ramach NRD są słabo znane.

Nowa granica pomiędzy Polską a Niemcami ustanowiona została w 1945 roku, a jej skutkiem było także rozgraniczenie polityczne, etniczne i kulturowe. Na Pomorzu dokonano go zasadniczo wzdłuż Odry, w efekcie zwarta, kształtowana przez kilkaset lat przestrzeń

¹ Oprócz Demmin na obszarze współczesnego *Vorpommern* istniały muzea w Anklam, Ducherow, Franzburgu, Garzu, Gohern, Greiswaldzie, Grimmen, Stralsundzie.

kulturowa została brutalnie zniszczona i podzielona, co spowodowało powstanie w następnych latach dwóch różnych obszarów kulturowych. Część wschodnia, wcielona do Polski, odcięła się od części przeszłości, przez lata szukając w niej różnorodnych dowodów uzasadniających prawa Polski do Pomorza². Zachodnia stała się częścią NRD i choć pozostała w niemieckiej przestrzeni kulturowej, to traktowała tradycję bardzo wybiórczo, szczególnie krytycznie oceniając okres po zjednoczeniu Niemiec w 1871 roku.

Podział administracyjny Pomorza w 1939 r.

Źródło: uzupełnienia własne na mapie: [online], [dostępny: <http://hinterpommern.de/Karten/Pommern/kreise1939.html>], [dostęp: 20.04.2020], copyright 2001 by Gunthard Stubs.

Zjednoczenie Niemiec w 1871 roku postawiło przed państwem i narodem niemieckim konieczność znalezienia czynnika spajającego tak zróżnicowany pod względem historycznym, kulturowym oraz geograficznym obszar dawnych, jakże licznych niemieckich organizmów państwowych. Spośród elementów o charakterze ujednoczającym niezwykle istotnym aspektem stało się odwołanie do wspólnej germańskiej przeszłości. Ta oparta na nacjonalizmie koncepcja budowy jedności narodowej w NRD została zakwestionowana i zastąpiona ideologiczną

² S. Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005, s. 103–104.

podwaliną marksizmu-leninizmu, chociaż od połowy lat 70. XX wieku zaczęto w tym kraju sięgać do tradycji pruskiej³.

Biorąc jednak pod uwagę historyczną jedność *Pommern* (Pomorza), warto chyba postawić pytanie o dzieje lokalnych muzealiów pomorskich na terenie dzisiejszych Niemiec. Muzea takie, w tym placówka w Demmin, prócz zbierania, porządkowania i systematyzowania okazów muzealnych oraz posiadających wartość estetyczną, spełniały także zadania kulturalno-naukowe i wychowawcze. Ta ostatnia grupa zadań w muzealnictwie niemieckim odgrywała szczególną rolę, będąc ważnym ogniwem w kształtowaniu do 1945 roku narodowej jedności, ale także tożsamości lokalnej⁴. Miało to o tyle ważne znaczenie, że w Niemczech w XIX wieku ukształtowały się dwa pojęcia „ojczyzny” – *Vaterland* i *Heimat*. To pierwsze, według Stanisława Ossowskiego, to obszar państwa lub ojczyzna rozumiana jako kategoria polityczna. Natomiast *Heimat* to „mała ojczyzna”, miejscowość, miasto, region, z którym człowiek związek ma jak najbardziej emocjonalny⁵. *Heimat* jest miejscem, które zapewnia zamieszkującym je ludziom bezpieczeństwo materialne i społeczne, stwarza możliwości kulturalnego rozwoju i współdecydowania oraz zapewnia tożsamość, czyli pozwala rozpoznawać siebie, być rozpoznawanym i szanowanym⁶. Przy takim rozumieniu pojęcia „ojczyzna” powstawanie różnorodnych lokalnych instytucji i organizacji wydaje się zjawiskiem naturalnym.

W NRD pojęcie *Heimat* definiowano inaczej, rozumiejąc je jako całą „socjalistyczną ojczyznę”, a tym samym podważano ogromną część tradycji niemieckiej, w tym religijną, ustrojową, polityczną i częściowo kulturową. Lokalność stała się czynnikiem marginalnym, nieważnym, co najwyżej uzupełnieniem pojęcia „socjalistycznej ojczyzny”. Musiało to mieć wpływ na politykę państwa, w tym historyczną i muzealną⁷. Po zjednoczeniu Niemiec na terenie byłej NRD nastąpił wzrost

³ P. Ładykowski, *Z kim Polacy graniczą od zachodu? Klasa i kultura a niemieckie wspólnoty wyobrażone trzydzieści lat po transformacji*, „Etnografia Polska”, T. LXII: 2018, z. 1–2, s. 117–118.

⁴ L. Turek-Kwiatkowska, *Kultura na Pomorzu w XIX wieku*, Koszalin 2000, s. 188.

⁵ S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 17–18, 26–30.

⁶ L.M. Greverus, *Co to jest Heimat?*, „Portal TransOdra”, [online], [dostępny: <http://www.transodra-online.net/pl/book/export/html/1258>], [dostęp: 19.04.2020].

⁷ Szerzej: G. Sas, *NRD – droga do tożsamości: geneza, założenia i realizacja polityki odgraniczania NRD od RFN (1970–1980)*, Poznań 1990.

zainteresowania „małymi ojczyznami”, co zaowocowało badaniami regionalnymi oraz przekształceniami zasobu muzeów lokalnych.

Literatura dotycząca dziejów muzeów lokalnych *Vorpommern* (Pomorze Przednie) jest stosunkowo uboga. Trzymając się przykładu muzeum w Demmin, jest to zaledwie kilka pozycji wydanych przed wojną⁸ i niewiele więcej po 1945 roku⁹. W większości stanowią one opis poszczególnych kolekcji. Wartościowym źródłem jest strona internetowa *Demminer Heimatgeschichte*¹⁰. Szczególnie istotnym źródłem wiedzy o przedwojennych losach i zasobie *Kreisheimatmuseum* Demmin są przechowywane w archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Narodowego w Szczecinie „Fragebogen. Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands”, materiały Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz relacje dawnego dyrektora *Kreisheimatmuseum* Demmin Hansa Clemensa¹¹.

Ubóstwo literatury i źródeł powoduje, że badania nad dziejami muzeów na Pomorzu zaodrzańskim (*Vorpommern*) są dosyć skomplikowane pod względem metodologicznym. Wydaje się, że w tym stanie źródeł najefektywniejsza jest praktyka badawcza nazywana „mikrohistorią”, polegająca na badaniu jednostkowych obiektów przy jednoczesnym dążeniu do uogólnienia. W historiografii niemieckiej mikrohistoria silnie związana jest z badaniem codzienności, małych społeczności, niewielkich obszarów¹². Tym samym badanie lokalnych jednostek muzealnych,

⁸ G. Gilsa, *Aus der Autographensammlung des Demminer Kreisheimatmuseums*, „Unser Pommerland: Monatsschrift für das Kulturleben der Heimat“, 1927, nr 12; *Schill-Handschriften im Demminer Kreisheimatmuseum*, „Am pommerschen Herd“, 1938, nr 42; P. Thielscher, *Kreisheimatmuseum Demmin. Die Bildwerke*, Demmin 1937; idem, *Kreisheimatmuseum Demmin. Die Zinngeräte und ihre Meister*, Demmin 1937; idem, *Plastik und Zinn. Aus dem Werdegang des Demminer Museums*, „Unser Pommerland: Monatsschrift für das Kulturleben der Heimat“, 1927, nr 12.

⁹ M. Buske, *Aus der Fünfzigjährigen Geschichte des Demminer Museums*, „Greifswald Stralsunder Jahrbuch“, R. 1968–1969; W. Döhlitzsch, H. Götz, *Münzen des Kreisheimatmuseums. Regionalgeschichte, Veröffentlichungen des Kreisheimatmuseums Demmin*, Heft 1, Neubrandenburg 1990; R. Köhn, *Das Kreisheimatmuseum Demmin – Rückblick und Ausblick*, w: *Grenzregion zwischen Pommern und Mecklenburg. Schriften des Fördervereins Kreisheimatmuseum Demmin*, Band 4, Schwerin 2004; H. Clemens, I. Clemens, *Güter – Kultur – Nachkrieg: Kulturgutbergung im Landkreis Demmin 1946 bis 1950*, Demmin 2015.

¹⁰ [online], [dostępny: <https://demminer-heimatgeschichte.de/projektinformationen/?lang=en>], [dostęp: 16.05.2020].

¹¹ Muzeum Narodowe w Szczecinie, Dział Archeologiczny [dalej: MNS, DA], *Fragebogen Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands*.

¹² Szerzej: *Historia społeczna, historia codzienności, mikrohistoria*, red. W. Schulze, Warszawa 1996; E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzywsiatach*, Poznań 2005, s. 57–67.

przy jednoczesnym stosowaniu metod porównawczych, umożliwia bardziej ogólne spojrzenie na losy muzeów *Vorpommern*.

Rzut oka na historię Demmin

Demmin to niewielkie miasteczko, liczące dzisiaj nieco ponad 10 tys. mieszkańców, leżące na pograniczu Pomorza Przedniego i Meklemburgii. W przeszłości na Pomorzu odgrywało ono jednak ważną rolę, pełniąc okresowo w regionie funkcje stołeczne.

Pierwsze ślady osadnictwa w tym rejonie sięgają 5500–4900 lat p.n.e., czyli neolitycznej kultury wstęgowej, kultury pucharów lejkowatych. W okolicy stwierdzono znaczną liczbę obiektów megalitycznych. Około 1800 roku p.n.e. okolice te zostały zasiedlone przez plemiona pragermańskie, później germańskie, a w VIII wieku n.e. pojawiają się pierwsze osady słowiańskie. W rejonie Demmin znajdowane są także ślady ekspansji Franków oraz wczesnośredniowieczne budownictwo słowiańskich Wioletów, którzy od VIII do XII wieku skutecznie opierali się ekspansji Franków i Niemców ze zachodu oraz Polski ze wschodu. Ludy te pozostawiły po sobie różnorodne ślady, będące obiektem zainteresowania różnych zbieraczy, a później uczonych, już od XVII–XVIII wieku.

Jednym z głównych grodów wieleckich było Demmin, które dość wcześnie zostało ufortyfikowane i szybko zaczęło rozwijać się jako punkt handlowy, stając się jednym z ważniejszych miast regionu, porównywanym z Wołogoszczem¹³. Proces ten został przyspieszony za czasów Wacława I, który rozpoczął chrystianizację kraju, a tym samym włączył go w dominujący krąg kulturowy. Od tego momentu rozwój miasta przestał być wiązany wyłącznie z obsługą grodu, a głównym czynnikiem stało się rzemiosło i handel. Rozwój grodu wydatnie przyspieszył, gdy w 1156 roku książęta pomorscy Bogusław I i Kazimierz I uczynili go jedną ze swoich rezydencji. W tym okresie na Demmin wpływ wywierali książęta niemieccy, polscy i Duńczycy¹⁴. Ostatecznie region został zdominowany przez Niemców, nie tylko politycznie, lecz również gospodarczo i kulturowo. Wyrazem tego było lokowanie

¹³ G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1865, s. 114.

¹⁴ H.P. Richter, *Zu den machtpolitischen Hintergründen und Zielen der Pommernzüge von 1178 bis 1180 in die Lausitz und das Land Jüterbog*, w: *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus*, Berlin 1987, s. 83–104.

miasta na prawie lubeckim w 1236 roku, w 1283 roku przystąpienie do Ligi Hanzeatyckiej, rozpoczęcie ścisłej współpracy z Greiswaldem, Stralsundem i Anklam. Miasto zostało otoczone murami, w obrębie których powstało wiele interesujących budowli, miejscowi rzemieślnicy produkowali różnorodne towary, które w przyszłości staną się częścią zasobu lokalnego muzeum¹⁵.

Dzięki związkom z miastami hanzeatyckimi Demmin dynamicznie rozwijało się do schyłku XV wieku, kiedy to pożary w 1407 i 1495 roku zdewastowały miasto, któremu już nigdy nie udało się powrócić do dawnej świetności. Wiek XVI to okres odbudowy po zniszczeniach spowodowanych pożarami w XV wieku oraz przekształceń społecznych związanych z reformacją. W tym czasie zmniejsza się znaczenie miasta, co związane było z upadkiem Hanzy oraz zmniejszeniem znaczenia handlu bałtyckiego.

W trakcie wojny trzydziestoletniej Demmin, jak wiele innych miast niemieckich, było pustoszone przez wojska cesarskie i szwedzkie. Po zakończeniu wojny miasto zostało wraz ze znaczną częścią Pomorza włączone do Szwecji i przekształcone w nowoczesną twierdzę bastionową¹⁶. W czasie pierwszej wojny północnej (1674–1679) Demmin przez długi czas oblegane było zarówno przez wojska szwedzkie, jak i brandenburskie oraz duńskie, by ostatecznie pozostać w rękach Szwedów. W trakcie wojen XVII–XVIII wieku znaczna część wysiłku wojennego była przerzucana na barki ludności cywilnej, na którą nakładano ciężkie kontrybucje, a rozpuszczone żołdactwo terroryzowało mieszkańców. Zjawisko to dotknęło również Demmin.

Także w wieku XVIII, w czasie drugiej wojny północnej, miasto dewastowały wojska rosyjskie, pruskie i szwedzkie. W jej wyniku Demmin zostało włączone w 1720 roku do Prus. W nowym układzie terytorialnym miasto leżało na granicy, a w efekcie umieszczono w nim stały garnizon wojskowy. Od tego momentu wojsko będzie odgrywało ważną rolę w życiu miasta. Ledwie miasto zdołało się podnieść z ruin w latach 1757–1763, dotknęła je wojna siedmioletnia. Ponownie przechodziło

¹⁵ Architektura zabytkowa w Demmin opisana w: H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Pommern*, T. 2, Bd.1, H.1: *Der Kreis Demmin*, Stettin 1900, s. 10–19.

¹⁶ K. Goetze, *Geschichte der Stadt Demmin auf Grund des Demminer Ratsarchivs, der Stolleschen Chronik und anderer Quellen bearbeitet*, Demmin 1903 (reprint z 1997), s. 27–46.

z rąk do rąk, a po jej zakończeniu decyzją króla Prus fortyfikacje twierdzy zlikwidowano.

Po zakończeniu wojny siedmioletniej nastąpiło blisko pół wieku pokoju, który przerwany został w epoce napoleońskiej, kiedy to miasto było dwukrotnie okupowane przez wojska napoleońskie: w 1807 i ponownie w 1812 roku. Po zakończeniu wojen napoleońskich pokój zawitał do Demmin na długo, gdyż kolejna okupacja dotknęła miasto dopiero w 1945 roku. Do wybuchu I wojny światowej rozwijało się, acz niezbyt dynamicznie. Rozwój związany był z usytuowaniem w nim w 1818 roku władz powiatu, garnizonem wojskowym oraz niewielkim portem. W mieście zamieszkała także mała wspólnota żydowska. Brak przesłanek do rozwoju przemysłu, późne włączenie w sieć kolejową (1877) spowodowało, że jak wiele miast pomorskich i pruskich, Demmin nabierało coraz bardziej cech prowincjonalnych. Okres I wojny światowej oraz Republiki Weimarskiej proces ten spotęgowały, a sfrustrowani mieszkańcy stali się twardym elektoratem skrajnych politycznych ugrupowań prawicowych oraz organizacji kombatanckich¹⁷.

W ostatnich wolnych wyborach do Reichstagu w marcu 1933 roku narodowi socjaliści uzyskali w mieście ponad 53 proc. poparcia. Ludność Demmin zachowywała się w tym okresie tak, jak zdecydowana większość Niemców, zwłaszcza na prowincji. Lata II wojny światowej w niewielkim stopniu wpłynęły na życie mieszkańców. Jednak Demmin dotknęły skutki takie jak reglamentacja żywności, roboty przymusowe oraz straty osobowe poległych na froncie.

Wraz z nieuchronnie zbliżającą się klęską III Rzeszy do Demmin zaczęli napływać uchodźcy uciekający przed nacierającą ze wschodu Armią Czerwoną, a którzy zostali skierowani do powiatu Demmin m.in. z okolic Wałcza. Jednocześnie w rejonie Demmin trwały zacięte walki między wycofującymi się wojskami niemieckimi a nacierającą Armią Czerwoną. Jeszcze dzień po tragedii, jaka miała miejsce 30 kwietnia

¹⁷ T. Scheck, *Echt deutsch und national. Die vorpommersche Kleinstadt Demmin im Jahr 1933*, „Zeitgeschichte regional“, 2000, nr 4 (4), s. 14–23.

1945 roku w Demmin (masowe samobójstwa cywilów)¹⁸, trwały walki na odcinku pomiędzy Müritz a Demmin¹⁹.

W okresie NRD Demmin zostało w dużej mierze odbudowane (po pożarze śródmieścia), acz odbudowa nie nawiązywała do historycznej zabudowy, a całe kwartały miasteczka stały się klasycznymi socjalistycznymi blokowiskami. Po zjednoczeniu Niemiec w 1990 roku dokonano częściowej renowacji historycznej zabudowy, odbudowano ratusz, kościół farny i część kamienic. Jednak w dalszym ciągu w mieście dominuje postsocjalistyczna zabudowa, a tym samym wartościową byłaby ekspozycja muzealna, która zachowywałaby pamięć o dawnym Demmin. Warto podkreślić, że podobne luki w historii ma wiele miast na polskim Pomorzu.

Kreisheimatmuseum Demmin

Na tożsamość społeczną wpływa wiele czynników; jednym z istotniejszych jest lokalna odrębność kulturowa, która kształtowana jest m.in. przez instytucje kultury, takie jak teatry, towarzystwa naukowe czy placówki muzealne. W Niemczech od połowy XIX i w początku XX wieku bardzo popularne stało się – na różnych szczeblach organizacji społeczeństwa – gromadzenie zabytków przeszłości, których ostatecznym efektem było powstawanie publicznych placówek muzealnych. Do 1945 roku w Niemczech muzea funkcjonowały we wszystkich prowincjach oraz w większości powiatów i miast powyżej 5 tys. mieszkańców. Muzea te zgromadziły ogromne zbiory muzealiów o różnej wartości historycznej, które doskonale obrazowały przeszłość oraz różnorodność kulturową ziem Rzeszy Niemieckiej²⁰.

Proces ten był także widoczny w prowincji pomorskiej rozciągającej się po obu stronach Odry, gdzie do 1945 roku funkcjonowało 27 muzeów. Spuścizna kulturowa Pomorza wytworzona na przestrzeni

¹⁸ G. von Zimmer, *Demmin 1945: „Am Sinn des Lebens irre geworden“*, [online], [dostępny: <https://www.ndr.de/geschichte/chronologie/Kriegsende-1945-Massensuizid-in-Demmin,kriegsendedemmin100.html>], [dostęp: 17.04.2020]; 30 kwietnia 1945 r. doszło do gwałtów oraz rabunków dokonywanych przez żołnierzy radzieckich, których konsekwencją były masowe samobójstwa cywilów (ok. 1000 osób). Ten akt niesłychanego barbarzyństwa i tragedii w NRD został skazany na zapomnienie i dopiero w ostatnich latach przywracany jest zbiorowej pamięci, nie znajduje on jednak odzwierciedlenia w lokalnych zasobach muzealnych.

¹⁹ E. Murawski, *Bój o Pomorze. Ostatnie walki obronne na wschodzie*, Oświęcim 2019, s. 49, 338, 343, 345, 381.

²⁰ I. Skrzypek, *Powstawanie zbiorów muzealnych na Pomorzu*, „Muzealnictwo”, 1994 nr 36, s. 5–10.

dziejów miała bardzo różnorodny charakter. Koegzystowały tu różne nacje i grupy etniczne, które przez wieki tworzyły wspólnotę kulturową regionu, a która znalazła odzwierciedlenie w zbiorach muzealnych. Początków muzealnictwa na Pomorzu należy szukać w XVI wieku, kiedy to przedstawiciele lokalnej dynastii książęcej Gryfitów pomorskich zaczęli gromadzić różnego rodzaju cenne przedmioty z pobudek czysto materialnych i estetycznych. Jednak zinstytucjonalizowane, publiczne muzea zaczęły formować się dopiero w drugiej połowie XIX wieku²¹.

Z początkiem XX wieku publiczne placówki muzealne zaczęły powstawać niemal we wszystkich powiatach. Ich rozwój zahamował wybuch I wojny światowej, po zakończeniu której jednak bardzo szybko społeczności lokalne powróciły do wdrażania w życie idei powołania muzeów o charakterze lokalnym. W większości powiatów funkcjonowała jedna placówka muzealna. Największym ośrodkiem muzealnictwa Pomorza był Szczecin, w którym znajdowało się muzeum prowincji oraz muzeum miejskie.

Genezę powstania muzeum w Demmin należy powiązać z powstałym w 1914 roku na terenie miasta *Verein für Heimatpflege zu Demmin*, którego inicjatorem była elita intelektualna Demmin, m.in. Karl Goetze, Alexander Rosenbrock, Fredrich Klinkott czy Josef Busch. Przewodniczącym Towarzystwa Opieki Ojczyźnianej w Demmin został Alexander Rosenbrock, w skład zarządu wchodził również Fredrich Klinkott oraz Josef Busch. Głównym celem założonej organizacji miało być zapewnienie opieki nad spuścizną kulturową lokalnej społeczności oraz w dalszej perspektywie stworzenie muzeum. Niestety wybuch I wojny światowej spowodował pewne utrudnienia w realnym rozpoczęciu działalności stowarzyszenia, przez co realizację pomysłu utworzenia muzeum odsunięto w czasie. Jednakże mimo działań wojennych Towarzystwo starało się wypełniać swoje założenia statutowe poprzez wystawy i wykłady. Na przełomie 1916/1917 roku odbyła się pierwsza wystawa o charakterze objazdowym, która dotyczyła pomników grobowych oraz sztuki cmentarnej. Wystawa prezentowana była m.in. w Bergen i Greifswaldzie. Cieszyła się dużym zainteresowaniem, a w samym Demmin odwiedziło ją ok. 700

²¹ Idem, *Zarys dziejów kolekcjonerstwa i początki tworzenia muzeów w prowincji pomorskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, „Stargardia”, T. 1: 2001, s. 121.

zwiedzających. 8 lutego 1917 roku zorganizowano pierwszy wykład na temat nazewnictwa miejscowości w „małej ojczyźnie” („*Die Ortsnamen unserer Heimat*”)²², który został opublikowany na łamach „*Demminer Tageblatt*”. Ciekawostką była wystawa fotograficzna Alexandra Rosenbrocka o dosyć niezwykłym tytule: „... *über geschichtlich Bemerkenswertes Ansprechendes und Hässliches im Stadtbilde Demminis...*”²³.

Jednocześnie rozpoczęto gromadzenie artefaktów. Jedną z popularnych i skutecznych metod pozyskiwania okazów do zasobu muzealnego były odezwy do lokalnej społeczności o udostępnianie przedmiotów o charakterze zabytkowym na potrzeby zasilenia powstającego zasobu muzeum. Podobne praktyki stosowano również w innych nowo powstających pomorskich placówkach muzealnych²⁴. Zebranie takiej kolekcji w mieście o 900-letniej tradycji wydawało się być proste i szybkie. I takie też było, społeczność lokalna miasta Demmin wykazała się nadzwyczajną szczodrością i w 1919 roku Alexander Rosenbrock mógł podzielić się z opinią publiczną informacją, iż darów jest już kilkaset. W grupie tej znajdowały się przedmioty подарowane przez dyrektora *Der Landwirtschaftlichen Winterschule* (Rolniczej Szkoły Zimowej) M. Hoyera (prehistoryczne artefakty)²⁵, dyrektora Karla Goetzego (ok. 80 przedmiotów z kolekcji antyków)²⁶.

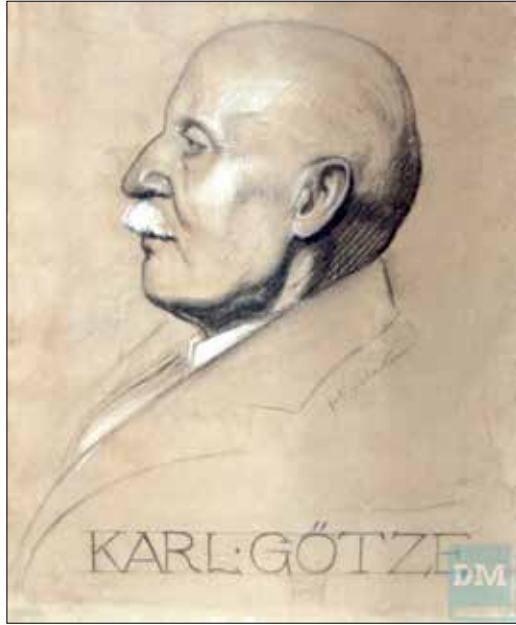
²² R. Köhn, *Das Kreisheimatmuseum Demmin – Rückblick und Ausblick*, w: *Grenzregion zwischen Pommern und Mecklenburg. Schriften des Fördervereins Kreisheimatmuseum Demmin*, Band 4, Schwerin 2004, s. 127.

²³ M. Buske, *Aus der Fünfzigjährigen Geschichte des Demminer Museums*, „Greifswald Stralsunder Jahrbuch“ 1968–1969, s. 111; [online], [dostępny: http://reuterschule-demmin.homepage.t-online.de/WordPress/?page_id=270], [dostęp: 03.03.2020]; „... o niezwykle interesujących historycznie i przyrodniczych rzeczach w pejzażu miasta Demmin”.

²⁴ *Vom Demminer Heimatmuseum*, „Am Pommerschen Herd”, dodatek do „*Demminer Tageblatt*”, nr 1 z 1919 r. Podobną metodę gromadzenia zbiorów stosowano m.in. w Kołobrzegu (H. Kroczyński, *Organizacja i dzieje Muzeum w Kołobrzegu*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 1: 1971, s. 129–130), Białogardzie, Bobolicach, Darłowie (I. Skrzypek, *Z historii muzealnictwa środkowopomorskiego*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, T. 21: 1997, s. 11–17).

²⁵ *15. Jahresbericht der landwirtschaftlichen Winterschule zu Demmin, Wintersemester 1901/1902*, „Festschrift zum fünfundzwanzigsten Jahrgang der Geographischen Gesellschaft zu Greifswald”, T. 9–10: 1902, s. 109.

²⁶ Karl Goetze (1854–1926), długoletni zasłużony dla lokalnej społeczności dyrektor *Fritz-Reuter-Schule* oraz *Stadtmädchenschule* w Demmin, [online], [dostępny: http://reuterschule-demmin.homepage.t-online.de/WordPress/?page_id=270], [dostęp: 17.04.2020].

Fot. 1. *Portret dyrektora Karla Goetzego*, data powstania nieznana.

Źródło: Goetze, Karl, Portait, ohne Datum, [dostępny: <https://demminer-heimatgeschichte.de/digitales-museum/demmin/personen-und-familien/goetze-karl/>].

Rada miasta Demmin zobowiązała się udostępnić monety oraz przedmioty zabytkowe znajdujące się w posiadaniu miasta. Z takim zapleczem wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę muzealnej biblioteki w 1919 roku mogło budzić nadzieję na szybkie otwarcie placówki muzealnej. Do czasu jednak pozyskania przez Towarzystwo miejsca, w którym można było zaprezentować w pełnej krasie rozrastający się zbiór, zebrane przedmioty eksponowane były społeczności lokalnej w oknie wystawowym sklepu niejakiego Briola, zawartość wystawy zmieniano co dwa tygodnie²⁷.

W 1922 roku dotychczasowy przewodniczący Towarzystwa zrezygnował z pełnienia funkcji, a jego następcą został miejscowy nauczyciel – historyk i filolog klasyczny dr Paul Thielscher, który pochodził ze

²⁷ R. Köhn, op. cit., s. 127.

Śląska. Funkcje tę pełnił w latach 1922–1924²⁸. Następca przeniesionego do Drawska Pomorskiego dr. Thielschera został starosta powiatowy Gottfried von und zu Gilsa. Jednak pomimo formalnego przeniesienia, Thielscherowi udało się kontynuować pracę na rzecz *Kreisheimatmuseum* jeszcze przez kilka tygodni po oficjalnym przeniesieniu do kolegium szkolnego w Drawsku, zaś nieoficjalnie związany był z demmińskim muzeum blisko 20 następnych lat²⁹.

W 1922 roku dr Paul Thielscher zebrał i opracował zbiór artefaktów z cyny, monet oraz kolekcji autografów oraz doprowadził do umieszczenia zbiorów w pomieszczeniach znajdujących się w budynku, w którym siedzibę miała administracja powiatowa³⁰. Na jego wniosek od 31 marca 1922 do 25 kwietnia 1924 roku udostępniono salę do przechowania eksponatów. Ostatecznie uchwałą z 26 maja 1923 roku przekazano dla muzeum pomieszczenia, w których można było wyeksponować zgromadzone przedmioty.

W praktyce wiązało się to z powołaniem do życia *Heimatmuseums des Kreises Demmin*. Do czasów wybudowania nowego budynku *Kreissparkasse* w Demmin w 1929 roku przy Augustastrasse wizytę w muzeum należało wcześniej zapowiedzieć. Gdy budynek Powiatowej Kasy Oszczędnościowej został oddany do użytku, muzeum zyskało powierzchnię wystawienniczą ok. 300 m², zaplecze techniczno-administracyjne oraz powierzchnie magazynowe. Do 1938 roku powierzchnia muzealna rozrosła się do ok. 648 m², w ogrzewanych i posiadających elektryczne oświetlenie pomieszczeniach³¹.

30 marca 1925 roku rada miasta przyjęła uchwałę, na mocy której *Kreisheimatmuseum* Demmin przeszło pod patronat miasta, Towarzystwo zaś i jego członkowie stali się tzw. administracją techniczną muzeum – stan taki dotrwał do co najmniej 1938 roku³². W 1925 roku zespół muzealny mieścił się w czterech salach i podzielony był na kilka kolekcji, miał również wydzieloną część biblioteczną, która w 1938

²⁸ R. Köhn, op. cit., s. 112; [online], [dostępny: <https://archivdatenbank.bbf.dipf.de/actaproweb/archive.xhtml?id=Vz+++++077790af-637e-476d-91ab-a81d2bc5e6a8>], [dostęp: 24.04.2020].

²⁹ R. Köhn, op. cit., s. 112; P. Thielscher, *Plastik und Zinn. Aus dem Werdegang des Demminer Museums*, „Unser Pommerland: Monatsschrift für das Kulturleben der Heimat”, 12. Jahrgang 1927, s. 148–149.

³⁰ P. Thielscher, op. cit., s. 149.

³¹ MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch...*,teczka nr 1965, k. 3.

³² Ibidem, k. 3; M. Buske, *Aus der Fünfzigjährigen Geschichte des Demminer Museums*, „Greifswald Stralsunder Jahrbuch”, 1968–1969, s. 113.

roku, według kwestionariusza, liczyła ok. 5 tys. tomów³³. W skład zasobu muzealnego wchodziło kilka kolekcji³⁴.

Muzeum w Demmin przez kilka lat borykało się z problemem braku odpowiedniej osoby na stanowisko dyrektora, ze stosownym wykształceniem bądź z wiedzą na temat funkcjonowania placówki muzealnej oraz zbiorów w niej zgromadzonych. Ostatecznie na czele muzeum stanął Franz Papenfuss, który pełnił tę funkcję aż do 1945 roku³⁵. Muzeum zatrudniało, w niepełnym wymiarze godzin, dozorcę oraz osoby sprzątające. Zarówno dyrektor Papenfuss, jak i kilku innych pracowników merytorycznych pełniło swoje funkcje na zasadzie wolontariatu³⁶. Muzeum było czynne w pierwszą niedzielę każdego miesiąca oraz w czwartek i poniedziałek, między godziną 11 a 13. Inne terminy odwiedzin należało umówić z kierownikiem placówki. Wejście do muzeum było bezpłatne³⁷.

Zgodnie z dość lakonicznymi informacjami zawartymi w części A i B *Fragebogen...* w muzeum były dostępne zdjęcia oraz slajdy, ale nie można było ani fotografować, ani rysować eksponatów, placówka była otwarta na współpracę ze szkołami, organizacjami młodzieżowymi itp. Nie wydawała jednak muzealnego periodyku³⁸. Zainteresowanie zasobem muzealnym było duże, w latach 1930–1940 muzeum odwiedziło 14 521 zwiedzających, w tym prawie połowę (7110) stanowili członkowie grup zorganizowanych³⁹.

Zbiory muzealne w Demmin

W związku z utratą inwentarzy w okresie II wojny światowej od stworzenie zasobu muzeum w Demmin jest trudne i – jak się wydaje, możliwe tylko w wymiarze częściowym, przede wszystkim w oparciu o tzw. *Fragebogen...* oraz sprawozdania muzealne zamieszczane w prasie lokalnej. W przypadku muzeum w Demmin w zasadzie można opierać się niemal wyłącznie na pierwszym z wymienionych źródeł.

³³ MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch...*,teczka nr 1965, k. 4.

³⁴ R. Köhn, op. cit., s. 127.

³⁵ [online], [dostępny: <https://demminer-heimatgeschichte.de/digitales-museum/demmin/gilden-innungen-logen/freimaurerloge/mitglieder/>], [dostęp: 29.02.2020]

³⁶ M. Buske, op. cit., s. 113.

³⁷ Ibidem, s. 113; MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch...*,teczka nr 1965, k. 3; *Eröffnung des Kreisheimatmuseums*, „Demminer Tageblatt”, z 11 lutego 1932.

³⁸ MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch...*,teczka nr 1965, k. 4.

³⁹ M. Buske, op. cit., s. 114.

Placówki muzealne stanowiły własność społeczności lokalnych, lecz pod względem merytorycznym podległy muzeum prowincjonalnemu w Szczecinie. Zasób muzeów narastał w sposób nieco spontaniczny i kontrola zasobów oraz ich ekspozycji pod kątem merytorycznym wymagała nadzoru przez profesjonalną instytucję. Dlatego też w drugiej połowie lat 30. XX wieku w *Pommersches Landesmuseum* zrodziła się idea dokonania inwentaryzacji zbiorów w celu profesjonalizacji działalności muzeów lokalnych⁴⁰. Tym samym placówki te zostały zobowiązane przez Państwowe Muzeum Pomorskie w Szczecinie do wypełnienia kwestionariusza *Fragebogen. Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands*⁴¹. Kwestionariusz wypełniony miał być w trzech egzemplarzach. Jeden pozostawał w jednostce, która go opracowała, a dwa przesłane do instytucji zwierzchniej. Formularz składał się z kilku części: pisma przewodniego oraz części oznaczonych A, B, C⁴².

Część pierwsza była jednocześnie pismem przewodnim, w którym nakreślono ideę, jaka przyświecała powstaniu kwestionariusza. Celem była rejestracja zbiorów muzealnych przy jednoczesnym ich uporządkowaniu. W konsekwencji działań ewidencyjnych zbiorów planowano utworzenie instrukcji, której przeznaczeniem było m.in. ułatwienie wstępnej kwerendy muzealnej dla pracowników naukowych czy też zarządzania zbiorami muzealnymi dla organu zwierzchniego⁴³. Zadaniem tego spisu nie miało być zarejestrowanie w sposób pełny i drobiazgowy zasobu muzealnego. Zadane pytania nie miały na celu umożliwienia odtworzenia ksiąg inwentarzowych poszczególnych placówek muzealnych, a raczej zasygnalizowanie w formie hasłowej zasobu muzealnego danej jednostki. Miało to umożliwić poznanie eksponatów znajdujących się w poszczególnych placówkach muzealnych w stopniu ogólnym oraz w stopniu stosunkowo szczegółowym danych dotyczących jej funkcjonowania.

Mimo że kwestionariusz nie był spisem wszystkich elementów zasobów muzealnych, to jednak w sytuacji zniszczenia w czasie działań wojennych muzealnych spisów inwentarzowych pozwala na choćby szacunkową ocenę ich wielkości i jakości.

⁴⁰ I. Skrzypek, *Dzieje muzeum w Bytowie*, „Nasze Pomorze”, 2007, nr 8, s. 9.

⁴¹ Idem, *Pyrzyckie muzea i ich zbiory*, „Stargardia”, T. IV: 2004, s. 189.

⁴² MNS, DA, *Fragebogen...*,teczka nr 1974, k. 1.

⁴³ Ibidem.

FRAGEBOGEN
Handbuch der Kultur- und Heimatkundlichen
Museen Deutschlands

*Rücksendung möglichst umgehend erbeten. Die Aufgabe des Museums ist Kostlos.
 Jeden Einwander geht vor Drucklegung eine Korrektur zu*

Staat: Preußen Ort: Demmin
 Kreis bzw. Bezirk, Bezirksamt usw.: Demmin Einwohnerzahl rund: 15 000

Zweck und Anlageplan des Fragebogens
 Bitte vor der Ausfüllung zu lesen!

Ziel und Zweck des Fragebogens ist es, das Sammelgut der Kultur- und Heimatkundlichen

Fot. 2. Fragment strony tytułowej kwestionariusza.

Źródło: MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands*,teczka nr 1965.

Interesujących danych dostarcza część A kwestionariusza, gdzie opisano historię, sprawy administracyjne i gospodarcze muzeum⁴⁴. W części tej pojawiły się pytania dotyczące zagadnień o charakterze administrcyjno-technicznym. Pierwszym było pytanie o nazwę i adres placówki muzealnej, a także o organ sprawujący pieczę (*Eigentümer*). W tej części zamieszczano dane osobowe kierownika placówki, z uszczegółowieniem, czy jest to tytuł oficjalny, czy funkcja społeczna, oraz podano dane kustosa (asystenta) wraz z tytułem naukowym oraz informacje o personelu technicznym. Podawano także dane osobowe i adresowe woźnego lub/oraz instytucji, w której przechowywane były klucze do muzeum. Pytano także o ewentualne związki muzeum ze stowarzyszeniem muzealnym wraz z jego nazwą⁴⁵. Zobligowano kierownictwo muzeum do podania m.in. odległości placówki muzealnej od dworca. Według informacji z *Fragebogen...* odległość od dworca kolejowego do placówki muzealnej np. w Białogardzie czy też w Szczecinku wynosiła ok. 15 minut piechotą⁴⁶, a w Demmin ok. pięć minut⁴⁷. W tej części kwestionariusza

⁴⁴ Ibidem, k. 3.

⁴⁵ Ibidem,teczka nr 1974, k. 4.

⁴⁶ Ibidem,teczka nr 1959, 1987.

⁴⁷ Ibidem,teczka nr 1965.

zadano również pytania dotyczące godzin oraz dni otwarcia, cen biletu wstępu oraz o dni, gdy wstęp do muzeum był bezpłatny. Charakteryzowano także budynek muzealny bądź też pomieszczenia muzealne, czyli liczbę metrów kwadratowych powierzchni zasadniczej, stanu i rodzaju ogrzewania i oświetlenia. Pytano również o wystawy oraz stan naukowego opracowania zbiorów.

W części B prezentowano m.in. zakres obowiązków służbowych personelu, stan inwentarza i podręcznej biblioteki, literaturę o muzeum, rodzaje katalogów oraz liczbę obiektów inwentarzowych. Zwracano także uwagę na współpracę z nauczycielami, szkołami i młodzieżą. Pytano o informację muzealną, czyli o katalogi, przewodniki oraz sposób zwiedzania placówki, w tym o zwiedzanie z przewodnikiem. Ważną część informacji stanowiły dane o stosowanych metodach pracy w muzeum, w tym o dostępność do przezroczy, możliwość szkicowania i fotografowania, typie inwentaryzacji zabytków, czy to w formie kartoteki, czy księgi wpływu zabytków, oraz o wielkości zasobu muzealnego. Muzea informowały również, czy wydawane są/były czasopisma, wiadomości bądź kalendarze, a także czy w placówce istnieje biblioteka muzealna, o wielkości jej zbiorów oraz czy publikacje są ogólnodostępne.

Fragebogen	
Handbuch der Kultur- und Heimatkundlichen Museen	
<i>A. Geschichte und Verwaltung des Museums</i>	
Name und Anschrift, Rufnummer?	Erstheimatmuseum Dornin
Eigentümer?	Kreis Dornin
Welcher Museumsrat angehört? Mitgliedschaft bei anderen Vereinen, Gesellschaften, usw.	Arbeitsgemeinschaft von Heimatismuseen
Wie weit vom Bahnhof? Fahrverbindung?	ca. Fuß etwa 5 Minuten .
Welcher am Plätzen im Haus oder nahe dabei? An welchen Stellen ist ein Schloß zum Museum geöffn?	Ja, bei den Plätzen .
Gebäude oder großer Raum Strohdach oder geschichtlich bedeutsam? Wird am Grundstück? Wird Raum? (Bitte angeben?)	Erweiterungsgebäude , 21.640 qm Grundfläche, 5 Räume .
Ist Heizung und Beleuchtung vorhanden?	JA.

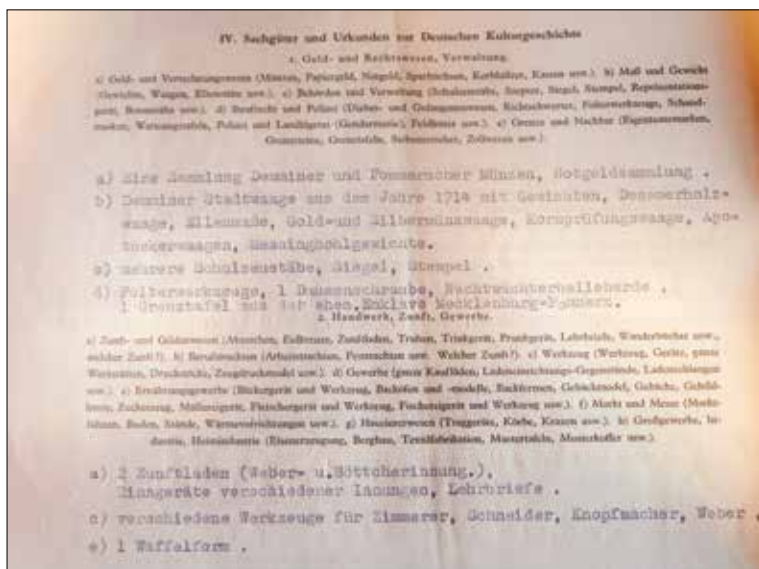
Fot. 3. Fragment części A kwestionariusza.

Źródło: MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands*, teczka nr 1965.

Część C była najobszerniejszą częścią kwestionariusza. Poświęcono na nią w całości szczegółowemu określeniu grup zabytków znajdujących się w poszczególnych muzeach, które prezentowano według następującego klucza:

- naturalne (obejmujące zabytki antropologiczne, zoologiczne, geologiczne, paleontologiczne, botaniczne, minerały itp.);
- wczesna historia niemiecka (obejmująca średnią epokę kamienia, młodszą epokę kamienia do 2000 r. p.n.e., epokę brązu do 1000 r. p.n.e., wczesną epokę żelaza (okres halsztacki, okres lateński), Cesarstwo Rzymskie do 400 r. n.e., okres dominacji Słowian, wikingów, Karolingów oraz czasy Ottonów do 1000 r.);
- historia dotycząca regionu oraz społeczności lokalnych;
- dokumenty dotyczące niemieckiej historii kultury, takie jak: akty administracyjne i przedmioty dotyczące administracji niemieckiej, waluty niemieckiej, służby zdrowia, ruchu drogowego (tramwaje konne, parowe, elektryczne, omnibusy, autobusy, auta, rowery itp.), transportu (koleje, statki, lotnictwo cywilne), poczty, szkolnictwa oraz działalności kulturalnej i towarzyskiej (kostiumy teatralne, programy teatralne, pacynki, nuty, instrumenty, dyplomy, dokumenty dotyczące stowarzyszeń itp.);
- militaria (mundury, odznaczenia itp.);
- przedmioty i dokumenty dotyczące gildii (np. wilkommy);
- zabytki sztuki;
- zabytkowe przedmioty użytkowe, w tym: sprzęty domowe, narzędzia i przedmioty związane z tkactwem, rękodziełem czy wykorzystywane w rolnictwie, ubrania, zabawki dziecięce, przedmioty kultu religijnego, sztuka ludowa, malarstwo amatorskie⁴⁸.

⁴⁸ Ibidem, teczka nr 1994, k. 23.

Fot. 4. Fragment części C kwestionariusza.

Źródło: MNS, DA, *Fragebogen. Handbuch der Kultur und Heimatkundlichen Museen Deutschlands*, teczka nr 1965.

Według *Fragebogen...* zbiór muzeum w Demmin był spory i różnorodny. Niestety osoba wypełniająca kwestionariusz nie podała dokładnej liczby numerów inwentarzowych, tylko odesłała do kartoteki, która się nie zachowała. Według informacji zawartych w kwestionariuszu pod koniec lat 30. XX wieku zbiory muzealne były podzielone na działy:

1. Prehistoryczny, reprezentujący wszystkie okresy wymienione w części C, punkt II. Wśród zgromadzonych przedmiotów znajdowały się m.in. narzędzia kościane, skrobaki, kliny ręczne, siekiery, lemiesz, noże, piły, dłuta itp., wyroby z bursztynu, biżuteria z brązu i żelaza, broń wykonana z brązu i żelaza; ponadto przedmioty pochodzące z grobów, takie jak np. urny, ceramika (garnki i naczynia) pochodząca z wszystkich okresów wykazanych we *Fragebogen...* w części C, pkt 4, czyli pochodzące z całego okresu średniowiecza oraz czasów nowożytnych.
2. Niemieckiej historii regionu, w tym kolekcja fotokopii rękopisów i starodruków dokumentów, które znajdowały się w Archiwum Państwowym (*Staatsarchiv*) w Szczecinie. Były to dokumenty dotyczące

- miasta oraz okolic. Ponadto w dziale tym znajdowały się różne przedmioty niezbędne dla mieszczan, w tym wagi miejskie z 1714 roku wraz z odważnikami, wagi do złota, srebra, zboża, aptekarskie oraz odważniki mosiężne, a także pieczęcie, stemple, stare naczynia aptekarskie, wiadra strażackie i modele statków, narzędzia tortur, habardza nocnego stróża, tablica graniczna z terenu dawnej enklawy Meklemburgii – Pomorza Przedniego (*Mecklemburg Vorpommern*).
3. Dział etnograficzny, który zawierał meble, sprzęty i rękodzieło wiejskie, np. wiatrowskaz, ozdobne kafle, dwa krzesła chłopskie, skrzynię, pudełko dla panny młodej, manierkę, drewniany kalendarz, podgrzewacze do łóżka, żelazka, latarenki stołowe, uchwyt do wiórów sosnowych, świecznik, zapalniczki, nożyczki do knotów, moździerze, garnki do gotowania, przedmioty do jedzenia i picia z pierwszej połowy XIX wieku, zamki i klucze (w tym zamek z dawnej Bramy Chrystusa z 1650 roku), kruszarka do lnu, dwa kołowrotki, wrzeciona, przęśliki tkackie, motowidło oraz inne przedmioty wykorzystywane przez tkaczy.
 4. Zbiór numizmatyczny składał się z kolekcji monet pomorskich i miasta Demmin.
 5. Obszerny był zbiór wyrobów rzemiosła z miasta i okolic, w tym głównie meble w stylu biedermeier, zabytki sakralne (np. krzyż grobowy ze wsi Werder jako przykład kowalstwa artystycznego, chrzcielnica z aniołem stróżem, kielichy komunijne, świecznik ołtarzowy, torba na datki od wiernych), robótki ręczne w stylu biedermeier; wyposażenie dwóch sklepów reprezentujących gildie tkaczy i bednarzy, cynowe urządzenia reprezentujących przeróżne gildie, np. wilkommy, podręczniki zawodowe, różne narzędzia ciesielskie, krawieckie, tkackie czy guzikarzy.
 6. Niewielki zbiór zabytków militarnych tworzyły: zbroja rycerska, mundury 9. Pułku Ułanów (2. Pomorski)⁴⁹ oraz elementy broni, np. lance ułańskie, miecze (*Schwerter*)⁵⁰, stare sztandary oraz zdjęcia dokumentujące rozwój wojska. Ponadto wśród przedmiotów zgromadzonych znajdowały się strzelby, rogi i noże myśliwskie.

⁴⁹ 2. Pommersches Ulanen-Regiment Nr. 9.

⁵⁰ MNS, DA, *Fragebogen Handbuch...*, teczka nr 1965, k. 7, „... Lanzen und Schwerter, alte Fahnen...“.

7. Ciekawy, choć niewielki zasób tworzyły zabytki geologiczne i historii naturalnej, takie jak kolekcje skał z charakterystycznymi dla okresów paleontologicznych odciskami, kolekcja jaj ptasich, a także tablice i mapy wspomagające poznanie prahistorii.

Muzeum w Demmin przetrwało wojnę niemal bez uszczerbku. Pomimo że miasto w trakcie ofensywy ze wschodu zostało mocno zniszczone, to budynek muzeum ocalał i zbiory nie zostały znacznie uszczuplone, jednak w powojennej zawierusze uległy pewnemu rozproszeniu⁵¹. Muzeum otworzyło podwoje w nowej rzeczywistości dopiero 22 października 1950 roku, a więc rok po powstaniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej, czyli formalnego zakończenia sowieckiej okupacji. Ponowne otwarcie placówki muzealnej w Demmin było zasługą jej przyszłego dyrektora Lothara Diemera, któremu w latach 1946–1949 udało się odtworzyć i utrzymać praktycznie w 100 proc. przedwojenny zasób muzeum, a następnie skatalogować go i zorganizować wystawy. Jego zasługą było również zabezpieczenie pokaźnego zbioru mebli zabytkowych, które pozyskiwano z majątków ziemskich przejętych przez państwo⁵². Był również twórcą otwartego w 1955 roku muzeum etnograficznego, dokumentującego historię i techniki młynarstwa w miejscowości Jarmen⁵³. Diemer przekształcił muzeum w jednostkę w pełni profesjonalną, zatrudniającą pełnoetatowych pracowników⁵⁴. Kierownictwo biblioteką muzealną dyrektor powierzył dr. Wilhelmowi Dammannowi, który pełnił tę funkcję przez kolejnych 14 lat.

W latach 1950–2010 muzeum działało bardzo prężnie, mimo że jego los wisiał na przysłowiowym włosku. W latach 60. XX wieku było drugą co do wielkości placówką w Meklemburgii – Pomorze Przednie (*Meklemburg Vorpommern*), a mimo to w 1963 roku uległo zdegradowaniu do rangi muzeum regionalnego. Był to wynik politycznych decyzji unifikujących organizację muzeów w NRD. Utrzymanie muzeum w małym, prowincjonalnym mieście nie mieściło się w przyjętych ogólnie założeniach o przeniesieniu zbiorów do większych ośrodków w Greiswaldzie czy Stralsundzie. O planach zamknięcia muzeum w Demmin

⁵¹ Informacja uzyskana od byłych pracowników *Regionalmuseum* Demmin Petry i Hansa Clemensów.

⁵² P. Clemens, H. Clemens, *Güter – Kultur – Nachkrieg: Kulturgutbergung im Landkreis Demmin 1946 bis 1950*, Demmin 2015, s. 9.

⁵³ K. Hudson, A. Nicholls, *The Directory of Museums & Living Displays*, Warminster 1985, s. 304.

⁵⁴ Informacja uzyskana od Petry Clemens.

szeroko rozpisywała się prasa. Dopiero energiczna interwencja kierowniczki muzeum Marii Buske, która wykorzystała swoje znajomości we władzach centralnych oraz silne poparcie rady naukowej muzeum, sprawiły, że udało się je utrzymać, ale na niższym poziomie organizacyjnym. Rozgłos związany z walką o utrzymanie placówki dał całkiem pozytywny efekt, ponieważ w 1964 roku muzeum odwiedziło ok. 6 tys. zwiedzających (Demmin liczyło wówczas ok. 17 tys. mieszkańców)⁵⁵.

Lata 70. XX wieku to dla *Kreisheimatmuseum Demmin* czasy nowego zarządzającego, Guntera Eichera, który nakreślił bardzo wyraźnie nowe cele, definiujące muzeum jako placówkę szerokoprofilową i ponadlokalną. W efekcie zorganizowano w muzeum szereg wystaw, daleko wykraczających poza obszar zainteresowań placówki lokalnej, w tym „Mumie ze Starego Egiptu”, „Włócznie rybackie i maski taneczne z Samoa” czy wystawy o charakterze monotematycznym: „Zabytkowe buty z całego świata”, ekspozycję poświęconą postaci Heinricha Schliemanna⁵⁶ czy też malarstwu prof. Otto Niemeyera-Holsteina⁵⁷. Bardzo ciekawe musiały być również prezentacje dotyczące historii naturalnej, bazujące na lokalnych okazach flory, m.in. nietoperzach, gadach, płazach, owadach czy rybach, przygotowane i zorganizowane przez pastora Heinza Borka, zapalonego przyrodnika-amatora i eksperta od nietoperzy⁵⁸. Zaslugą Guntera Eichera było również powiększenie przestrzeni do pracy, biurowych i magazynowych oraz wyposażenie w nowe meble niektórych z pomieszczeń.

W latach 1981–1985 dyrektorem *Kreisheimatmuseum* był Hans Clemens, a czas jego zarządzania muzeum to kontynuacja polityki muzealnej zapoczątkowanej w latach 70. XX wieku przy jednoczesnej intensywnej restauracji mebli i obrazów pozyskanych przez muzeum w okresie wcześniejszym. Końcówka lat 80. XX wieku to czas działań na stanowisku dyrektora muzeum Helmuta Rehse, który oprócz poprawy warunków lokalowych był również inicjatorem opracowania katalogu zabytków numizmatycznych przez Harry’ego Dolitscha i Waltera

⁵⁵ R. Köhn, op. cit., s. 129.

⁵⁶ Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann (ur. 6 stycznia 1822 r. w Neubukow, zm. 26 grudnia 1890 r. w Neapolu) – niemiecki archeolog-amator, odkrywca Troi, Myken i Tyrynsu. To jego badaniom zawdzięczamy odkrycie m.in. tzw. skarbu Priama, grobu i maski Agamemnona.

⁵⁷ Otto Niemeyer-Holstein (ur. 11 maja 1896 r. w Kilonii, zm. 20 lutego 1984 r. w Koserow) był niemieckim malarzem. Właściwie Otto Niemeyer, drugi człon nazwiska dodał ok. 1917 r. w celu podkreślenia swoich geograficznych korzeni (obrazy podpisywał ONH). Jeden ze współzałożycieli grupy „Der große Bär” w Asconie. W latach dyktatury nazistowskiej jego prace zostały usunięte z muzeum.

⁵⁸ R. Köhn, op. cit., s. 130.

Gotza z Greifswaldu⁵⁹. W tym czasie powstał przy *Kreisheimatmuseum* (1985) młodzieżowy klub historyczny, ponadto w okresie tym ukazało się wiele publikacji, których autorami byli zarówno pracownicy, jak i osoby związane z muzeum. W tym okresie liczba zwiedzających wahała się między 4 tys. a 11 tys. Najpopularniejszą wystawą, udostępnioną w styczniu 1987 roku, była prezentacja znalezisk dokumentujących wyroby lokalnego rzemiosła, m.in. biżuterii, srebrnych sztucców i monet. Ekspozycję odwiedziło ok. 4 tys. zwiedzających⁶⁰.

Zjednoczenie Niemiec w 1990 roku nie spowodowało wzrostu zainteresowania lokalnym muzeum, efekt był wręcz odwrotny. Według Petry Clemens zjednoczenie państwa i znaczący odpływ ludności na zachód spowodowały powolny upadek placówki. Liczba odwiedzających systematycznie spadała. Wiosną 1992 roku stanowisko dyrektorskie w muzeum zostało zlikwidowane, nie spowodowało to jednak spadku zaangażowania i determinacji wśród pracowników. Udało się wyremontować sale wystawowe, zamontować nowy system oświetleniowy, zakupiono również nowe witryny ekspozycyjne. Muzeum stało się także członkiem Towarzystwa Historii, Starożytności i Sztuki Pomorza (*Gesellschaft für pommersche Geschichte, Altertumskunde und Kunst*). Placówka muzealna oprócz dotychczasowej funkcji dydaktyczno-poznawczej zaczęła organizować spotkania o charakterze *stricte* artystycznym. W muzeum organizowano wieczory historyczne prowadzone przez Joachima Waechtera, spotkania popołudniowe z Margarete Klitzing oraz różnorodne koncerty i wystawy fotograficzne, zarówno lokalnych fotografików, jak i światowej sławy fotografa Bernda Lasdina z Neubrandenburga⁶¹.

Liczba zwiedzających powoli zaczęła rosnąć i pod koniec 1993 roku było to ok. 5 tys. osób. Stało się tak za sprawą wypożyczonych wystaw, w tym takich jak „Wiara w diabły i »szaleństwo« czarownic” z Muzeum Historycznego (*Historischen Museum*) w Schwerinie, „Indianie Ameryki Północnej” od Stowarzyszenia Greifswald (*Greifswalder Verein*) oraz „Lalki w cyklu rocznym” z Lünen. Szczególnie interesująca

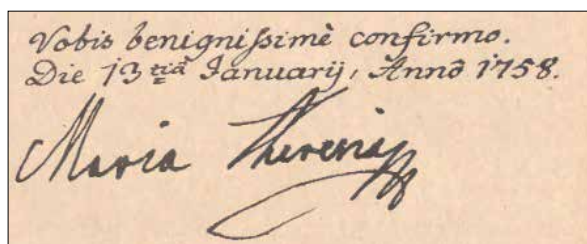
⁵⁹ W. Döhlitzsch, H. Götz, op. cit., s. 93; R. Köhn, op. cit., s. 131.

⁶⁰ R. Köhn, op. cit., s. 131–133.

⁶¹ Bernd Lasdin urodził się w 1951 r. w Neubrandenburgu. Fotograf-dokumentalista, portrecista, jego zdjęcia publikują m.in. „Mein Neubrandenburg: 40 Blickwinkel”, „Schalom Israel” – edycja niemiecka. R. Köhn, op. cit., s. 133; Bernd Lasdin Fotograf aus Neubrandenburg, [dostępny: <https://www.berndlasdin.de/ausstellungen/>], [dostęp: 29.03.2020].

dla mieszkańców Demmin i okolic musiała być wystawa dotycząca czarów, tym bardziej że była ona uzupełniona o informacje pozyskane z zasobów lokalnego archiwum⁶².

W 1995 roku muzeum zostało tymczasowo zamknięte, co związane było z przenosinami do nowej siedziby. Ponownie muzeum zostało otwarte dla zwiedzających 6 lipca 1996 roku, już w odnowionym budynku magazynu na Am Hanseufer. 4 listopada tego roku zostało założone *Förderverein Kreisheimatmuseum Demmin e.V.* Zadaniem Stowarzyszenia wspierającego *Kreisheimatmuseum Demmin* miała być pomoc w funkcjonowaniu placówki. Muzeum mimo trudność nadal starało się działać prężnie, rozszerzono ekspozycję o lokalną historię doby NRD. Jednak brak porozumienia między miastem Demmin a powiatem w kontekście przejścia muzeum przez powiat doprowadziło w ostatecznym rozrachunku do jego zamknięcia na stałe. Negocjacje trwały od 2006 roku. Głównym problemem była wysokość dotacji na prowadzenie placówki. Powiat zaoferował 25 tys. euro rocznie, podczas gdy miasto wnioskowało o kwotę wielokrotnie wyższą – 110 tys. euro. W 2010 roku formalnym zarządcą muzeum został powiat, praktycznie zaś zarządzane było przez Stowarzyszenie, które mogło liczyć na 30 tys. euro rocznie dotacji, co było kwotą niewystarczającą i wiązało się z m.in. zmniejszeniem powierzchni wystawienniczej⁶³.

Fot. 5. Odręczna notatka cesarzowej Marii Teresy z 13 stycznia 1758 r., która znajdowała się w zbiorach *Kreisheimatmuseum Demmin*.

Źródło: „Unser Pommerland : Monatsschrift für das Kulturleben der Heimat”, 1927, nr 12, s. 15.

⁶² R. Köhn, op. cit., s. 133; [online], [dostępny: <https://www.berndlasdin.de/ausstellungen/>], [dostęp: 29.03.2020].

⁶³ Petra Clemens poinformowała autorkę, że ostatecznie Stowarzyszenie rozpadło się w 2019 r. 4 grudnia 2019 r. podjęto decyzję o przejściu z dniem 1 stycznia 2020 r. zbiorów przez *Kreis Mecklemburg*.

Kres *Kreisheimatmuseum* nadszedł kilka lat przed formalnym zamknięciem placówki. W 2010 roku zasób muzealny został przejęty przez *Demminer Regionalmuseum e.V.*, a co za tym idzie nazwa, którą muzeum posługiwało od 1916 roku, przestała istnieć. Od 1 czerwca 2015 roku muzeum pozostaje zamknięte, zaś jego zbiory zostały zabezpieczone. W wyniku nacisków lokalnych środowisk zasób muzealny został zdigitalizowany. W latach 2012–2015 Simone Hoppner i Detlef Otte zdigitalizowali ok. 20 tys. zdjęć. Digitalizacja jest realizowana przez *Garnisonsverein Demmin „9. Ulanen” e.V.* na podstawie umowy z władzami okręgu *Mecklenburgische Seenplatte* 64.

Fot. 6. Kufel gildii szewców z Demmin, 1686 r.

Źródło: Gilden, Innungen und Logen: Schuhmacher-Innung, [dostępny: <https://demminer-heimatgeschichte.de/digitales-museum/demmin/gilden-innungen-logen/schuhmacher-innung/>].

Kreisheimatmuseum Demmin aktywnie działało w różnych, czasami skrajnie niekorzystnych warunkach politycznych, przez cały czas funkcjonowania placówki poszerzało swój zasób, a także było otwarte

na zmiany. Jednakże nie uchroniło to muzeum przed zamknięciem prawie w stulecie działalności. Nadzieją na wznowienie działalności placówki są lokalni aktywiści, których zaangażowanie w proces reaktywacji muzeum być może doprowadzi w przyszłości do ponownego jego otwarcia.

Summary

Kreisheimatmuseum Demmin

The aim of the article is to try to answer the question of how the fates of the *Kreisheimatmuseum Demmin* museum resource and the museum institution itself were shaped. The Pomeranian museums ceased to exist in significant numbers after 1945, or their character was changed by the state adopting a different ideological and program perspective. The new border between Poland and Germany, established in 1945, caused a break in cultural identity in Pomerania. The part incorporated into Poland almost completely dissociated itself from the past, for years searching for various evidence justifying Poland's rights to Pomerania. The western part of Pomerania became part of the German Democratic Republic, and although it remained in German cultural space, it treated the tradition very selectively. *Kreisheimatmuseum Demmin* is one of the museum facilities operating in historic Pomerania on the German side after 1945. For almost a century, the museum was active in various political conditions. Throughout its whole period of operation (also in adverse conditions), it functioned effectively, expanding the museum's resource and remaining open to changes. However, despite the implementation of both the statutory and additional tasks of the museum, virtually in its century of existence, it ceased to exist for financial reasons.

Słowa kluczowe: kolekcja muzealna, muzeum, losy powojenne, Demmin, Pomorze, Niemcy

Keywords: museum collections, museum, post-war fates, Demmin, Pomerania, Germany